

JELENTÉS EGY KÍNÁBAN TETT MONGOLISTA TANULMÁNYÚTRÓL

A kínai és a magyar Akadémia 1959. évi kulturális egyezménye alapján masfélhónapos tanulmányutat tehettem a Kínai Népköztársaságban. Tanulmányutam célja a Kínában folyó mongol filológiai kutatások tanulmányozása, közvetlen kapcsolatok létesítése az ottani kutatókkal, valamint belső-mongol nyelvjárásai és folklóranyag gyűjtése volt.

Pekingbe október 21-én érkeztem meg, ahol a Kínai Tudományos Akadémia Nemzetiségi Nyelveket Kutató Intézete volt közvetlen vendéglátóm. Megismerkedtem a vendéglátó intézet mongol osztályának munkájával és könyvtára anyagával, tanulmányoztam a Peking Könyvtár mongol gyűjteményét, a pekingi Nemzetiségi Kiadó és a Központi Nemzetiségi Akadémia munkáját. Megtekintettem a Nemzetiségi Palota mongol, tibeti és ujgur kiállítását; a mongolisták számára mandzsu-kori feliratairól is nevezetes Pijünsze kolostort; a Ming Wanli császár nemrég feltárt, földalatti sírpalotáját és a 13 Ming-császár sírjáról elnevezett hatalmas víztárolót, melynek építésében a Kínai Tudományos Akadémia dolgozói is részt vettek.

Pekingből ezután a Belső-Mongol Autonóm Terület központjába, Kukuhotóba utaztam vonaton. Kukuhotóban (*Kökeqota*, kínaiul Huhohaot'ö) a Belső-Mongol Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet (*Öbör Mongyol-un Mongyol Kele Uran Jokiyal Sudulaqu Faĵar*) vendége voltam. Az Intézet nyelvi, irodalmi, dahúr filológiai és folyóíratosztályán, valamint gazdag régi és új mongol anyaggal rendelkező könyvtárában mintegy ötven ember dolgozik. Meglátogattam a Belső-Mongol Egyetemet és a Tanárképző Főiskolát is, ahol szintén folynak mongol filológiai kutatások. A Belső-Mongol Népi Kiadóban a helyi könyv- és folyóíratkiadásról kaptam tájékoztatást. A Belső-Mongol Egyetem vezetői kérésére az egyetem mongol filológiával foglalkozó tanárainak és hallgatóinak beszámoltam a hazai orientalista-képzésről, egyetemi orientalista tanszékeink munkájáról, egy másik alkalommal pedig mongol nyelven előadást tartottam bizonyos mongol nyelvjárások egy közös sajátosságáról (déli és keleti halha nyelvjárásokból, valamint dariganga,¹ silingol, csahar és ordosz területről ismert hangtani jelenségről: a szókezdő zöngétlen mássalhangzók elhasonulásáról).

Többször meghallgattam a sátor alakúra épített „regölő-házban” a híres, dzsarút nemzetségbeli regösöket, Pádzsát és Móchint, akik estéről estére, folytatólagos előadásban éneklik egy-egy „eposz” valamely részletét, így pl. Geszerbátor harcát az emberevő szörnnyel, vagy egy csatajelenetet a kínai *Szan kuo* (Háromkirályság) regény mongol eposzváltozatából. Éneküket maguk kísérik négyhúrú hegedűjük (*ġǝr*, ez esetben a kínai *hu-k'in*) zenéjével. Ez a zenekíséret, az ütem és a dallam más-más lehet aszerint, hogy miről szól az ének. Az éneket olykor megszakíthatja rövidebb, recitált próza, zenekísérettel vagy anélkül: kommentár az elhangzott részhez, bevezető a következőhöz. A szöveget hagyományos, mondhatni kész elemekből rögtönzik. Egy alkalommal csak egy regös ad elő.

Meglátogattam a kukuhotói Sirét-dzsó (*Siregetü ĵoo*) kolostort, a belső-mongol buddhista építőművészet remek alkotását és a Vörös Színházat (*Ülän ǝ'ǝ'ar, Ulayan „teatr”*), melynek épülete az új belső-mongol építészet nemzeti forma kereséséről tanúskodik.

¹ Vö. RÓNA-TAS A., *Jelentés második mongóliai tanulmányutamról*: I. Osztály Közleményei XIV, 345–350.

Egyhetes kukuhotói tartózkodás után autón északra utaztam az Ulán-csab megye (*Ulaγančab ayimay*) Darhan-Mómingan járásának (*Darγan, Moomingyan qosiyun*) központjába, Bathálag helységbe (*Batu-qayalya, Peiling-miao*). Ott néhány napig a darhanok² nyelvét tanulmányoztam, akik egy délhalha, azaz ordosz-típusú halha nyelvjárást beszélnek:

	<i>nâxîl</i> ~ mong. <i>takil</i> ; <i>nasla-</i> ~ mong. <i>tasula-</i> ;
	<i>dzus</i> ~ mong. <i>čisun</i> ; <i>ɳaɳɣalaŋ</i> ~ mong. <i>čadqulang</i> ;
	<i>gôx</i> ~ mong. <i>köke</i> ; <i>qašā</i> ~ mong. <i>qasiya</i> ;
sót	<i>gas</i> ~ mong. <i>qas</i> ; <i>gos</i> ~ mong. <i>qous</i> ; melyeket azoiban a másodlagosan kétszótagú jelzős alakok (pl. <i>gasan t'amaq</i>) magyaráznak;
de	<i>šü't'e-</i> ~ mong. <i>sitü-</i> , udzsumesin <i>jü't'e-</i> ;
	<i>süx</i> (ritkán <i>zūx</i>) ~ mong. <i>süke</i> , dariganga <i>dzüx</i> ; egyéb helyzetű szókezdő <i>s</i> gyakran erősen hehezetes, míg az <i>š</i> erősen palatalizált;
és	<i>ts'amts'a</i> ~ mong. <i>čamča</i> ; <i>χoŋkχo</i> ~ mong. <i>qongqu</i> ; <i>t'as</i> ~ mong. <i>tas</i> ;

jellegezetesen halha a *šónó* ~ mong. *söni*, de inkább déli jellegű a *šā* ~ mong. *siyai*; *χaraŋquī* ~ halha³ *χaraŋxuē*. Néhány egyéb, érdekesebb szó: *jör* ~ mong. *yerü*; *χórim* ~ mong. *qurim*; (-ŋl- > -gn-) *magnaē* ~ mong. *manglai* stb.; *ūpzuu* 'betű'; *toll* ~ halha³ *ūsega* 'betű', *ūpzege* 'toll'; *gō'ts'ór* (!) 'kártya' ~ halha³ *χópzör*; *omši-* ~ mong. *ungsi-*, ordosz *omši-*; *ɳiaslaq* ~ halha³ *id.*, Kelet-Góbi halha *bašlaq* (nem délhalha!), ordosz *bušalak*; az egyik többszámjel *-ts'ül*, *-ts'ül*; *ówó'ts'ül* 'öreg', de *nas'tanūn* 'id.', vö. halha *-ts'ūd*, *-ts'ül* stb. többszámjel és a *nas'tanqūd* alakot.

Több darhan népdal szövegét is lejegyeztem, egy kézműves lámától pedig a cím-táncok maszkjainak készítési módját írtam le.

Ezután egy mómingan nomád-pásztor kommunát kerestem fel, melynek központja az előbbi helytől még északabbra, másfélszáz kilométerre, a Csagán-obó (*Čayan obuya*) nevű helyen fekszik. Nem egész négy napot töltöttem ott, mialatt másfélezer mómingan szót, nyelvtani adatokat és ötszáz sornyi folklóranyagot (népdalokat, találókérdéseket, mondókákat, áldásmondást stb.) jegyeztem le. A gyűjtőmunka sokszor éjfélén túl is eltartott, mert a nyelvjárást tisztán beszélő, dalokban és találókérdésekben kifogyhatatlan öregek is csak este értek rá: éppen akkor folyt az őszi szállásról a téli szállásra való költözés, s az emberek nagy részét az ezzel kapcsolatos munkák kötötték le. (Ahogy ők mondták, hosszú volt az őszi, a tél eleje pedig enyhe, a téli szállásra is később vonulnak. Az enyhe télelő -15° körüli hideget jelent.) A téli szálláson már több család nem jurtában, hanem vályogházban lakik. Téglajurták építésével is kísérleteznek. Különösen érdekes volt látni egy „háromszobás” téglajurtát: három kelet-nyugati irányban elhelyezkedő, egymáshoz épített téglajurta közül a két szélső a középsőből nyílik és csak a középsőn lehet bejutni, melynek ajtaja dél felé néz. A téglajurtának ablaka is van.

² Vö. L. LIGETI, *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise 1928-1931*, Budapest 1933, p. 17: *Xalxa* (beile).

³ A halha itt elsősorban a középső halha nyelvjárást jelenti, melyen a halha irodalmi nyelv is alapul.

A mómingan⁴ nyelvjárás a mongol nyelv déli ágához tartozik, és mint a belső-mongol nyelvjárások többsége, megőrizte a *č* és *ʃ* hangot. A móminganok nyelvére nagy hatással van nála jeleltősebb szomszédainak, a darhanoknak nyelvjárása, de számolni lehet ordosz és csahar hatással is. Ennek a hatásnak tulajdonítható az a jelenség, hogy zöngétlen szókezdőjű szavaknak ugyanannál a közlőnél gyakran van média szókezdőjű változata is, ugyanazokban az esetekben, mint az ordosz-típusú nyelvjárásokban, pl.

χόχ ~ ωόχ || mong. *köke*; *χασαγ ~ γασαγ* || mong. *qasay*;
τ'αšā ~ ταšā ~ παšā || mong. *tasiya*;
τš'āχūr ~ τšāχūr ~ δžāχūr || mong. *čakiyur*;

de szórványosan sincs *š* > *ʒ* (vö. ordosz), *δž* (vö. dariganga) vagy *j* (vö. bizonyos csahar nyelvjárások és udzsumesin); sem *s* > *z* (vö. ordosz, udzsumesin) vagy *δz* (vö. ordosz, dariganga). Mint a halhában és az ordoszban, a móminganok nyelvjárásában is *e* (ε) felel meg a mong. *e* hangnak, míg a belső-mongol nyelvjárások többségében *ε*. Mutatványul néhány találókérdés:

χόχιν χόχδν χισιν τ'δνδν (= *qas ~ qans*)
 „emlőjét szopva köldökét égeted” (= „pipa”),
τš'agū ~ ger't τš'as oroχcuē (= *üχri ~ ewer*)
 „fehér sátorba hó nem esik” (= „ökörszarv”),
šar noχōēn šam-geχēs χonžianoχcuē (= *šanaγ*)
 „sárga kutyája *šam* mondani nem késik” (= „[réz]mérőkanál”).

és egy nyelvtörő mondóka:

ergeneg δēr χawlaγ (~ χawlaη), χawt'ag, χapaγ gurub
 „az állványon kanál, tüsző és khadak-selyem”.

Az Ulánésab megyéből visszatérve Kukuhotóban ismét egy hetet töltöttem. Ezalatt különböző vidékekről származó (abaga, csahar stb.) énekesektől írtam le népdalszövegeket, majd a már említett, híres regöstől, a dzsarút nemzetiségbeli, 58 éves Pádzsától, aki negyven éve űzi regös-mesterségét, a Geszer-eposzról (Geszer-bátor harca a szörnnyel; Geszer-bátor lova, sátra és felesége — Rogmogoa — dicsérete; Bevezetőének), a Vadász-vitéz eposzából (Bevezetőének; Párviadal) és egyéb „históriás énekekből” gyűjtöttem részleteket, ezen kívül mulató, rossz-asszony-csúfoló, bátrakat dicsérő stb. énekeket, köztük egy százsornyi „bolha-ódát”. Például álljon közülük egy rövidebb ének, egyben a Dzsó-uda (*Jo-uda*) megyében (régén törzsszövetségben) élő dzsarútok (*jarul*)⁵ nyelvének illusztrálására is:

Egy paripa dicsérete

šonon χojor šī'k'ε't'ē,
šolmon onon nūng'ε't'ē,
šandamōni meηē't'ē,

⁴ Vö. L. LIGETI, *op. cit.*, p. 17; *Mō mingan (tayiji)*.

⁵ Vö. L. LIGETI, *op. cit.*, p. 16; *Jarul (barıyn beile, jeγün beile)*.

ʃagā~ lebbēn samsā'tē;
 sešia leñšenn qorō'tē,
 samgū sēʃan dēllē'tē,
 šandamōni mandō'tē,
 saʃsaḡ sēʃā sūl'tē;|
 grēn tōnī ʃūvžū'tē,
 erlēḡ narsī~ šil'tē,
 arsalanī nqrō'tē,
 alaḡ uerdin dēwleḡ'tē;
 saʃsaḡ dūrwe sūlwer'tē,
 saḡsrīn ūrden tōrē'tē,
 šanal ʃūšim būrdeḡšē,
 šaʃšōn ʃülleḡ mōrijjā!
 aḡārīn dʒawriḡ ʃossolboḡ,
 āmt'an [emt'an helyett] būḡdīa gišʃideḡ,
 a'tgū ʃūššem būrdeḡšē,
 aʃtēn manleḡ neḡ-ḡ mōrr-al!

„Farkas[éhez hasonló] két füle,
 hajnalsillag szemű,
 drágakő homlokú,
 fehér gyöngyház orrcimpájú;
 virágszirom ajakú,
 lobogó, szép sörényű,
 drágakő marú,
 bozontos, szép farkú;
 csikos sárkény[éhez hasonló] nyakú,
 bátor tigris[éhez hasonló] tarkójú,
 oroszlán[éhez hasonló] gerincű,
 tarka Garuda-madár[éhez hasonló] szárnyalású;
 négy szétálló evezőjű [= lábú],
 világ[ot érő] kincs-patájú,
 erőből duzzadó,
 csendesen ügető hátszló!
 A levegő hidegét megkettőző,
 minden élőlt eltaposni [tudó],
 erővel, képességgel teljes,
 a herélt lovak vezére, [ilyen] egy paripa!”

Belső-Mongóliából Pekingbe visszatérve a Nemzetiségi Nyelvek Intézetben beszámoltam a vidéki út eredményeiről, felkerestem a Peking Egyetemen a Keleti Nyelvek Fakultását és újra a Központi Nemzetiségi Akadémia mongol tanárait. A hátralevő napokat régi és új, kínai és európai orientalista kiadványok, valamint nemzetiségi nyelveken megjelent művek beszerzésével töltöttem. Közben sikerült találkoznom Hulumbujir (*Külünbuyir*) megyébe való burjátokkal és evenkikkel is. Egy bodongút nemzetségbeli aga-burjáltól egy „vadász-balladát” írtam le, melynek csahar és halha rokonaival, sőt egy másik aga-burját variánsával is, már korábban találkoztam. A „ballada”-variánsok érdekessége, hogy a mongol világ egymástól meglehetősen távol eső vidékeiről

valók a közlők szerint mindegyik „a régiek, az öregek éneke”. Tudomásom szerint az egyik belső-mongol író, Na. Sayinčoytu kísérletezik a „ballada” témájának színpadra vitelével.

A gyűjtött népdalok és „regös-énekek” tekintélyes részét Akadémiánk Népzene kutató Csoportjának jóvoltából magnetofonszalagon is rögzíthettem. Segiségükért ezúttal is köszönetet mondok.

Tanulmányutam, mely december első hetében ért véget, sikeresnek mondható: nem is egy, eddig ismeretlen belső-mongol nyelvjárás megismeréséhez juttatott közelebb bennünket, egyúttal értékes folklór-zsákmánnyal járt, s nem utolsósorban tudományos kapcsolataink és lehetőségeink további szélesítéséhez is hozzájárult. Illesse érte köszönet a kiküldő magyar és a vendéglátó kínai Akadémiát, a belső-mongol tudományos szervezet, készségesen segítő belső-mongol és kínai barátainkat.

Kara György